

MÓRO CZ GÁBOR

Hatások és elágazások

Monostori Imre:

Németh László életművének fogadtatása

1925–2020

MÓRO CZ GÁBOR (1981) Hódmezővásárhely

Monostori Imre *Németh László életművének fogadtatása* című könyve sajátos helyet foglal el a szerző műveinek sorában. Ez a több mint félezer oldalas monográfia a rendkívüli munkabírással rendelkező irodalmárnak sorrendben a huszonegyedik, egyúttal az első posztumusz kötete. Tanulmányozása során óhatatlanul ambivalens érzések kavarnak bennünk. Egyfelől örülünk, hogy a pályája delelőjén túl lévő Monostori – dacolva a rátörő súlyos betegséggel – még képes volt tető alá hozni egy olyan szintézist, amely több mint fél évszázados tudományos tevékenységének (egyik) csúcspontként tartható számon. Másfelől szomorúvá tesz minket, hogy az állhatatosságáról és példaértékű szorgalmáról ismert irodalomtörténész nem érthette meg e kötet megjelenését. Különös, talán szimbolikus jelentőségű sorseseeményként fogható fel, hogy a betördelt szöveget az elmúlt év kora őszen még átnézte, javította és vissza is küldte a kiadónak, ám néhány nappal utóbb, a könyv nyomdába kerülésekor már hirtelen bekövetkező haláláról – és nem újabb tanulmányterveiről – értesülhettünk a róla szóló híradásokból. Mindez azt is jelenti, hogy recenziónk némiképp rendhagyó írás lesz: nem egyszerű könyvkritika, hanem megkésett főhajtás is a közelmúltban elhunyt Monostori Imre előtt.

Ha a tudós – immár lezárt – életművén belüli összefüggéseket keresünk, megállapíthatjuk, hogy az új kötet méltó párdarabja a *Székfű Gyula a változó időkben* című monográfiának. A két vállalkozás nem pusztán a nagy terjedelem, az összegző igény alapján, de tárgykörét illetően is rokonítható egymással, hiszen mindkettő a recepció fogalma köré szerveződik. Míg a 2017-es opus Székfű Gyula történetírásának és publicisztikájának fogadtatását vizsgálja, a 2021-es munka a mesterével szembe forduló Székfű-tanítvány, Németh László próza- és drámaírói teljesítményének, valamint esszéisztikájának és kritikáirásának visszhangjával foglalkozik.

A *Németh László életművének fogadtatása* nem szövegelőzmény nélküli kötet. 2003-ban látott napvilágot a Monostori Imre által válogatott és szerkesztett „*Én sosem kívántam más emlékművet...*” – *Vonulatok a Németh László-recepció történetéből* című, Némethről szóló írásokat, szemelvényeket tartalmazó szöveggyűjtemény, amelyhez az irodalomtörténész *A Németh László-recepció történeti vázlat (1925–2001)* címmel mintegy százoldalas kísérő tanulmányt illesztett. Az utóbb említett értekezésről a 2003-as könyvet recenziáló Baranyai Norbert a következőket írta 2004-ben: „bár [...] nagy terjedelmű összefoglalásnak tűnik, mégis – mint arra szerzője is reflektál a bevezetőben – helyenként inkább vázlatnak hat. Olyan szerteágazó kérdések vetődnek fel ugyanis a Németh-recepció történetét vizsgálva, amelyek akár egy külön monográfia témáját is képezhetnék.” Baranyai meglátása jóslat értékűnek bizonyult: a kísérő tanulmány 2021-re vaskos monográfiává nőtte ki magát.

Monostori – ahogyan 2003-as dolgozatában – ezúttal is kronológiai sorrendben ad átfogó képet Németh László műveinek, eszméinek fogadtatásáról. Az általa vizsgált időintervallum felső korlátja azonban most nem 2001, hanem 2020. Ám a kísérő tanulmány és a könyv közötti terjedelmi eltérés – amely tárgyköri „elmozdulást” is jelent – elsősorban nem ezzel magyarázható. A különbség inkább abból adódik, hogy míg az előbbi – ha nem is kizárólag, de döntő részben – Németh László esszéista-közírói munkásságának recepcióját tárgyalja, az utóbbi emellett részletesen bemutatja az alkotó regény- és drámaírói tevékenységének befogadástörténetét is. Mi több: a monográfiában a tisztán történeti feldolgozási módot alkalmazó fő rész tematikus szövegegységekkel is kiegészül. Ezekben az egymáshoz nagyon lazán kapcsolódó fejezetekben a szerző a Németh László-életmű fontos problémáinak keresztmetszeti vizsgálatát végzi el – a recepció-központú megközelítés szűrőjén keresztül. Monostori valóságos kisenciklopédiát ír Németh személyes és szellemi kapcsolatairól, az alkotó számára meghatározó terekről (városokról, tájakról); külön szól az írónak a vallás-

hoz fűződő – ellentmondásoktól korántsem mentes – viszonyáról, illetve az egyedülállóan sokrétű érdeklődési körű gondolkodó természettudományos és pedagógiai vonatkozású nézeteiről és azok eddigi értelmezéseiről. A könyv egyik legizgalmasabb, nem szokványos témaválasztású fejezete pedig a Németh László-i nyelvi univerzum sajátosan poétikai-retorikai szempontú elemzéseiről nyújt tömör és közérthető áttekintést.

Monostori tudatosságát és arányérzékét jelzi, hogy a kötet előszavában (*Néhány előzetes megjegyzés*) nyíltan szembenéz azokkal az elméleti és módszertani problémákkal, amelyek nem mindennapi vállalkozásának maradéktalan kibontakoztatását szükségszerűen megnehezítik. Maga is tisztában van vele: vizsgálódásainak tárgya olyannyira összetett, hogy művének olvashatósága kerülne veszélybe, ha nem próbálná „erős szelekcióval” redukálni és szűkebb mederbe terelni az általa összegyűjtött „tengernyi anyagot” (az idézőjelekben szereplő kifejezések a szerzőtől származnak). Mindazonáltal az elkészült munka fényesen igazolja az önkorlátozásra is hajlandóságot mutató szerző nagyléptékű tudományos ambícióit. Azaz: Monostori képes úgy érvényesíteni a könyve kezelhetőségét, áttekinthetőségét biztosító szövegformálási kompromisszumokat, hogy mindközben nem enged abból a magas szintű szakmai igényességből sem, amely kutatói attitűdjét mindig is jellemezte.

Monostori Imre kristályos szerkezetű monográfiája nem túlbonyolított, de szövevényes, az olvasótól fokozott koncentrációt követelő recepciótörténeti elbeszélést épít fel. Ez a legújabb kori magyar történelem, irodalom- és eszmetörténet közel száz évét magában foglaló narratíva bővelkedik a kanyarulatokban, az elágazásokban. Monostori szabatosan leírja, hogy a Németh-recepciónak – ahogyan minden jelentősebb befogadástörténeti folyamatnak, amelyet autonóm és ellentmondást kihívó szellemi produktumok indítanak el – voltak hullámhegyei és hullámvölgyei. Az előbbiek között tartható számon a Tanú-korszakot lezáró 1937-es év, amikor széles körű elismerés övezte az egymás után sorjázó, változatos tematikájú esszék, illetve a *Gyász* és a *Bűn* című regények alkotóját. Ekkoriban olyan, tőle homlokegyenest eltérő világlátású és politikai meggyőződésű szerzők is pozitív véleményt formáltak róla, mint a markánsan baloldali Keszi Imre, aki a harmincas évek végén, a *Kisebbségben* hatására ábrándult ki Némethből, és aki néhány esztendővel később, 1945 után – immár hatalmi pozíció birtokában – a belső emigrációba kényszerülő író adáz ellenségévé, üldözőjévé vált. (Azok a szövegrészek, amelyek Keszi változó Németh László-képét mutatják be, a könyv legérdekesebb mozzanatai közé tartoznak.)

A Németh-recepció újabb – ezúttal hosszan tartó – hullámhegye az 1960-as évek elején bontakozott ki – akkor, amikor a korábbi periferikus helyzetéből kitörő alkotó kiegyezni látszott a szocialista rendszerrel. Monostori nem hallgat arról a mából nézve kissé meghökkentő, ám a korabeli dokumentumok ismeretében nehezen tagadható fejleményről, hogy az idősödő Németh – a művelt, irodalomértő közönség mellett – immár a fennálló hatalom részéről is megkapta azt az elismerést, amelyet évtizedeken átívelő rangos szellemi teljesítményéért kiérdemelt. Ez a hullámhegy még magasabba emelkedett Németh László halála után, az 1970-es évek végén és az 1980-as évek első felében, amikor az esszéista közösségelvű, de a személyiség üdvösségügyét is kitüntetetten kezelő világképe egy ideig a kiüresedő marxista „nagy elbeszélés” hiteles alternatívájának tűnt egy szélesebb humán értelmiségi csoport számára – még a posztmodern gondolkodás térhódítását megelőzően.

Mielőtt a Németh-befogadástörténetnek az író számára kedvezőtlenebb momentumairól szólnánk, általánosságban érdemes tisztázni, hogy nemcsak akkor beszélhetünk recepciótörténeti hullámvölgyről, ha a műveknek nincs kritikai visszhangjuk, vagy ha fogadtatásukat a negatív értékelések túlsúlya jellemzi, de akkor is, ha a primer szövegek korabeli recepciója megkérdőjelezhető színvonalú. Monostori hangsúlyozza, hogy Németh László munkái általában nem maradtak visszhangtalanok (a nehéz és zűrzavaros történelmi pillanatban – közvetlenül Magyarország német megszállása előtt – napvilágot látott *Az értelmiség hivatása* esszékötet kivételével), viszont a II. világháború időszakában, pontosabban: 1940/41 és 1944 között a Németh László-recepció „korábban látott tágasságát [...] megjelent Németh-művek értékeihez képest [...] nagyobbbrészt kevésbé jelentős írások váltották fel, nemegyszer méltatlan tartalommal”. Kritikai pergőtűz viszont többször is zúdult rá, életében és halála után is. Elegendő csak a magyar kultúra értékeit radikálisan átértékelő *Kisebbségben* 1939-es vitájára gondolni. 1945 után éveken keresztül kíméletet nem ismerő, gyakran fenyegető hangvételű és feljelentésszámba menő sajtótámadások folytak ellene a Magyar

Radikális Párthoz, a Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz, illetve a Magyar Kommunista Párthoz kapcsolódó publicisták részéről. Ahogyan Monostori találóan megfogalmazza: „régí és új politikai ellenfelei” (többek között Zsolt Béla, Rónai Mihály András, Várnai Dániel vagy Horváth Márton) ekkoriban „egybemosták gondolatait és szerepeit a bukott rendszerrel, annak kísérő ideológiájával”. Majd a Németh-recepció ideiglenesen meg is szűnt az 1950-es évtized első harmadában – akkor, amikor a Rákosi-rendszer által margóra szorított író csak műfordítóként lehetett jelen az irodalmi életben; nem publikálhatott saját műveket.

Monostori Imre utóbb hosszán értekezik a Németh László-befogadás újabb, jelenünkhöz viszonylag közel eső hullámvölgyéről is, amely közvetlenül a rendszerváltozás utáni időszakban vette kezdetét. A konzervatív tudós ezúttal még részlegesen sem fedi el világnézeti szituáltságát. Vagy fogalmazzunk úgy: a korábbi fejezetekben dominánsan érvényesülő leíró megközelítést itt már erőteljesen átszínezi a humán értelmiségi értékörző hevülete. A monográfia szerzője olykor érdesebb minősítésektől sem tartózkodva nyújt áttekintést arról, milyen metamorfózison ment keresztül az íróról korábban kialakított közkeletű kép az 1990-es évtizedben. Monostori jelzései alapján levonhatjuk a zavarba ejtő következtetést: míg a hetvenes években majdhogynem konszenzus látszott kirajzolódni a tekintetben, hogy Németh László a magyar szellemi élet egyik kiemelkedő alakjának tekinthető, az ezredvég magyarországi közéletének kaotikus forgatagába vegyül, sok szálon futó és mind kiélezettebbé váló „antiszemitizmus-vita” durván beszenyvezte az író nevét és emlékezetét. A rémlátásra hajlamos Németh-szimpatizánsok akkoriban nem alaptalanul tarthattak attól, hogy ez a publicisztikai színvonalú, pártpolitikai vonatkozásokat sem nélkülöző polémiasorozat maga alá temetheti Németh egész életművét is. Ám a – Szekfű által ihletett címet viselő – *Németh László-centenárium évtizede. És ami utána következett* nagyfejezet éppen arról nyújt tanúbizonyságot, hogy e „katasztrófa-víziót” nem igazolta az azóta eltelt idő. Jóllehet – és ezt már a recenzens teszi hozzá az eddig leírtakhoz – a posztumusz Németh-recepció minőségi megújulása és újabb hullámhegye egyelőre várat magára. (E helyütt csak utalni tudunk egy korosztályi alapú problémára: nevezetesen arra, hogy évek óta alig találhatunk olyan fiatal – húszas, harmincas, korai negyvenes éveiben járó – irodalmárt vagy eszmetörténészt, aki behatóbban foglalkozna a posztmodern kánonformálók nem csekély hányada által kimondva-kimondatlanul leértékelt, anakronisztikus jelenségként számon tartott író munkásságával.)

Érdemes néhány szót ejtenünk a Németh László-értelmezéseket értelmező Monostorinak a könyv központi alakjához fűződő viszonyáról. Magától értetődő természetességgel állapíthatjuk meg, hogy a Németh László pályafutását az 1960-as évtized végétől a 2020-as évek elejéig fáradhatatlanul kutató irodalmár mindvégig elkötelezett híve marad ifjúkori példaképének. E tekintetben nem különbözik a Németh-életmű olyan neves szakértőitől, mint Vekkerdi László, Kocsis Rózsa, Sándor Iván, Grezsa Ferenc vagy Füzi László. A legkevésbé sem törekszik arra, hogy oly mértékben tartson távolságot Németh Lászlótól, mint előző monográfiájában annak címszereplőjétől, Szekfű Gyulától. Nem férhet kétség hozzá: az előbbi inkább tekinti saját hőségnek, mint az utóbbit (jóllehet még véletlenül sem tartozik a *Három nemzedék* szerzőjének démonizálói közé). Az íróval szemben megmutakozó pozitív elfogultsága azonban nem jelent elvakultságot; az életmű iránti tisztelete elmélyültséggel és objektivitásigénnyel párosul (e tekintetben elődei közül talán Grezsa Ferenchez áll a legközelebb). Nem kíván hagiográfiát írni; nem retten vissza attól, hogy esetenként akár markáns bírálatot is megfogalmazzon Németh László egyes művei vagy megnyilatkozásai kapcsán. A *Cserenyést* például „gyenge színdarabnak” minősíti (nem alaptalanul), és úgy látja: a dráma korabeli fogadtatásának kínos félreecsúszásában annak is szerepe volt, hogy „Németh László ekkorra már lelkiileg és idegileg is megviselt állapotba került, és nem sikerült a szokásos eleganciával viselnie és elhárítania a sokszor jogos, máskor meg megalapozatlan, sőt durva kritikákat”. A *Kisebbségben* vitájáról szóló fejezetben pedig a következő reflexió is helyet kap: „Különös, hogy Németh László nem vette észre (később sem javította ki), hogy a »híg magyar« metafora nyelvtanilag is rossz fogalom: Szerb Antal azonnal szóvá is tette, hogy a »híg« ellentéte nem a »mély«, hanem a »sűrű«.” (Véleményünk szerint e ponton Monostori kritikája talán túl szigorú is, hiszen Németh röpiratában a „felszínes magyarság” kifejezést is használja – és ez a szövegben már előbb szerepel, mint a „hígmagyarság” metafora. Márpedig „a felszínes magyarság” a „mélymagyarsággal” valódi oppozíciót alkot, a „hígmagyarságnak” pedig szinonimájaként fogható fel. Okkal feltételezhető, hogy Németh László – esszéje későbbi szöveghelyein – azért alkalmazza a „felszínes magyarság” rovására inkább a „híg-

magyarság” terminust, mert az utóbbi frappánsabb, kevésbé körülményes, illetve azért is, mert mind a *híg*, mind a *mély* szó egy szótagból áll, így hangzás szempontjából könnyebben társíthatók egymással.)

Összegzésképpen kijelenthető, hogy Monostori Imre mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt tiszteletet parancsoló munkájában két vállalását is sikeresen teljesítette: egyfelől monumentumot állított az írásai visszhangja iránt mindig fokozott érzékenységet tanúsító Németh Lászlónak, másfelől feltette a koronát saját, imponálóan gazdag életművére is. E monográfiát bizonyosan nem hagyhatják figyelmen kívül a jövő Németh László-értelmezői és modern magyar eszmetörténeti érdeklődésű kutatói. Sorainkat mégis veszteségérzés hatja át annak okán, hogy ismertetésünk – a méltán becsült élőknek kijáró *in honorem* helyett – már csak az *in memoriam* ajánlás jegyében születhetett meg. (MMA Kiadó, 2021)

Tükröződéses fotó Bakasai József munkájának részletével, Átjáró c. kiállítás, Érdi Galéria, 2021–22 (fotó: Novotny Tihamér)

